

Ориньякская стоянка Ивановичи на Волини

Резюме

В статье публикуется комплекс находок, имеющий ранние ориньякские черты, происходящий со стоянки Ивановичи в Ровенском р-не. По геологическим данным культурный слой датируется паудорфским временем.

Рассматриваются другие наиболее ранние позднепалеолитические комплексы данной территории и более отдаленных районов, приуроченные к образованиям паудорфа или близкие к паудорфу по времени. Устанавливается место стоянки Ивановичи в позднем палеолите.

- ¹ *Островский М. И., Григорьев Г. П.* Липская палеолитическая культура // СА. — 1966. — № 4. — С. 3—13.
- ² *Савич В. П.* Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. — К., 1975. — С. 119, 125.
- ³ *Веклич М. В.* Стратиграфия лессовой формации Украины и соседних стран. — Киев, 1968. — С. 57. — Рис. 28 и др.
- ⁴ Там же. — С. 210.
- ⁵ *Богущий А. Б., Величко А. А., Нечаев В. П.* Палеокриогенные процессы на западе Украины в верхнем и среднем плейстоцене // Проблемы палеогеографии лессовых и перегляциальных областей. — М., 1975. — С. 82, 84. — Рис. 2.
- ⁶ *Путеводитель экскурсий V Всесоюзного совещания по изучению краевых образований материковых оледенений.* — Киев, 1976. — С. 18—20.
- ⁷ *Богущий А. Б., Савич В. П., Татаринцов К. А.* Природа и развитие первобытного общества на территории юго-западной Волини // Первобытный человек и природная среда (Материалы Всесоюзного Симпозиума, организованного Институтом географии АН СССР и Комиссией по изучению четвертичного периода АН СССР в марте 1973 г.). — М., 1974. — Ч. 1. — С. 144.
- ⁸ *Григорьев Г. П.* Начало верхнего палеолита и происхождение *Homo sapiens*. — Л.: 1968. — Табл. XV, Б.
- ⁹ Там же. — Табл. XX, А—Г.
- ¹⁰ *Смирнов С. В.* Пізньопалеолітична стоянка Берегове I на Закарпатті // Археологія. — 1974. — № 13. — С. 39.
- ¹¹ *Григорьев Г. П.* Указ. соч. — С. 48, 57, 58, 60.
- ¹² *Долуханов П. М.* Хронология палеолитических культур // Проблемы абсолютного датирования в археологии. — М., 1972. — С. 22.
- ¹³ *Монгайт А. Л.* Археология Западной Европы. Каменный век. — М., 1973. — С. 129 (таблица радиоуглеродных дат), 134.
- ¹⁴ *Островский М. И., Григорьев Г. П.* Липская палеолитическая культура. — С. 45.
- ¹⁵ Там же. — С. 7, 8. Рис. 2, 4, 6, 8.
- ¹⁶ Там же. — С. 7.
- ¹⁷ *Черниш О. П.* Наслідки стратиграфічного вивчення палеолітичних пам'яток Прикарпаття // Археологія. — 1978. — № 27. — С. 9, рисунок.
- ¹⁸ *Богущий А. Б., Савич В. П., Татаринцов К. А.* Природа и развитие... — С. 144.
- ¹⁹ *Савич В. П.* Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. — С. 37, рис. 8.
- ²⁰ Там же. — С. 46, рис. 13, 6—8; С. 48, рис. 14, 23—26.
- ²¹ Там же. — С. 52, рис. 16.
- ²² Там же. — С. 60, рис. 20; С. 63, рис. 21, 1—23, 25, 26.
- ²³ *Черниш О. П.* Вказ. праця. — С. 9.
- ²⁴ *Kozłowski J. K., Kozłowski S. K.* Epoka Kamienia na ziemiach polskich. — Warszawa, 1977. — S. 21, tablica.
- ²⁵ *Григорьев Г. П.* Указ. соч. — С. 108.
- ²⁶ *Kozłowski J. K., Kozłowski S. K.* Op. cit. — S. 119, 120, tabl. 8—12.

Ю. В. КОСТЕНКО, О. М. ТИТОВА

Неолітичні пам'ятки на р. Трубіж

Всебічне вивчення шляхів розвитку неолітичного населення Середнього Подніпров'я, його контактів і подальшої долі неможливе без ретельного обстеження усього ареалу поширення місцезнаходжень цього часу. Протягом понад 25 років Ю. В. Костенко здійснював розвідки в середній течії р. Трубіж, одного з лівих притоків Дніпра, в межах Баршівського та Переяслав-Хмельницького р-нів Київської обл. На 30-кілометровому відрізку ріки виявлено 14 місцезнаходжень неолітичної епохи (рис. 1). Як правило, вони розташовані серед торфовищ у за-

плавів ріки на невисоких піщаних мисах, підвищеннях, дюнних масивах. Останнім часом ці пункти активно розорюються, що сприяє розвіюванню культурного шару. Деякі з них знищені піщаними кар'єрами.

Складність культурно-хронологічного визначення пам'яток неолітичного часу на Трубежі полягає в тому, що вони багатощарові. На них зустрічаються матеріали від часів мезоліту до Київської Русі. До того ж в умовах Полісся, Лісостепу, на що справедливо вказує Л. Л. Залізник¹, на неолітичних місцезнаходженнях кераміка часто не зберігається, в руки дослідників потрапляє лише крем'яний інвентар, типологічно близький до мезолітичного. Слід зазначити, що в повідомленні не розглядається кремій, який чітко пов'язується з енеолітом та більш пізнім часом.

Найбільш цікавою з виявлених є стоянка поблизу с. Борщів в уроч. Кут на невисокій піщаній гряді в заплаві ріки (рис. 1, пункт 1). На краю розорюваної щороку гряди, на 50-метровій її ділянці, подекуди зафіксовані виходи кременю і неолітичної кераміки.

Колекція кременю стоянки нараховує 1925 екз., у тому числі 836 (43,4%) — вироби з повторною обробкою. Сировиною для виготовлення знарядь служив гальковий кремій сірого і жовтого кольорів. Значну кількість їх виготовлено з деснянського крейдяного кременю сірого кольору з білими вкрапленнями.

Більшість нуклеусів (21 з 28) становлять аморфні, багатоплощинні. Є також конічні з прямою (3) або косою (3) площадкою (рис. 2, 1). В цілому нуклеуси невеликі, шість з них за формою і характером знятих пластин і відщепів типово мікролітичні, а один, висотою 1,8 см, оліцеподібний (рис. 2, 2). Нуклеоподібних уламків 23, чотири з них — мікролітичні.

Основним типом заготовок для знарядь служили відщепи, на яких виготовлено 46,4% всіх виробів. Трапляються поздовжні і поперечні сколи з нуклеусів (26,6), а також сколи із знарядь, заполірованих від тривалого живання (2). Пластин, їх уламків та перетинів, що служили заготовками для знарядь, 195. З них великих, широких (понад 1,4 см) — 16, середньошироких (0,8—1,4 см) — 105, малих (до 0,8 см) — 40. Ребристих пластин — 32.

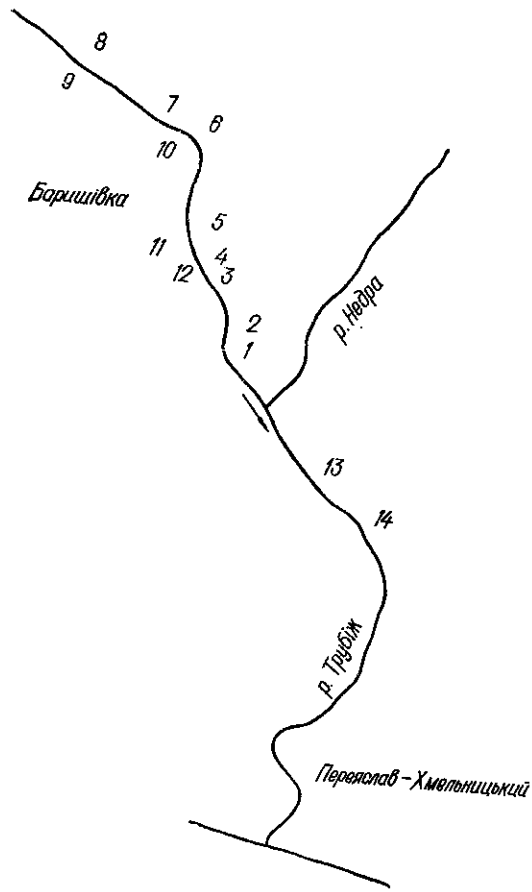

Рис. 1. Схема поширення пам'яток неолітичного часу в середній течії р. Трубіж:

1, 2 — с. Борщів, урочища Кут, Кленове; 3-5 — с. Коржі, урочища Рябні, Панський Кут, Бирки; 6 — хут. Хлопків, уроч. Кибальчишина Левада; 7 — с. Селище, уроч. Бирки; 8, 9 — с. Гостролуччя, уроч. Остролівка, біля Ляшенкового гаю; 10 — Баршівка, уроч. Острів; 11, 12 — с. Волошинівка, урочища Кут, Черняків Острів; 13 — с. Пристроми, уроч. Товарячий Гай; 14 — с. Вовчків, уроч. Великий Баличин

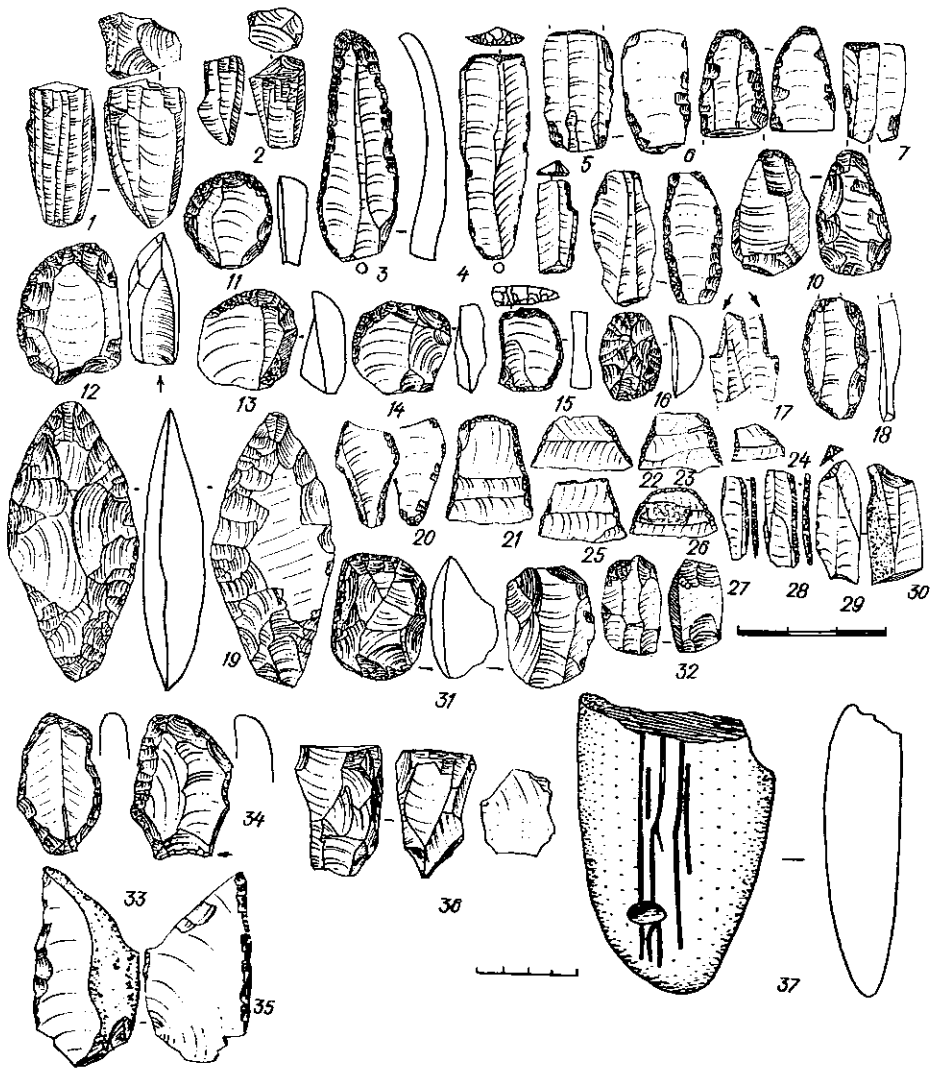

Рис. 2. Вироби з кременю та каменю з неолітичної стоянки біля с. Борщів, уроч. Кут (1—37)

Пластини з ретушю в переважній більшості правильно ограновані. З 268 пластин, їх уламків та перетинів лише 15 належать до ребристих. Ретуш на знаряддях часто несистематична, інколи вони мають мікроретуш. Серед правильно огранованих пластин більшість становлять середньоширокі — 154, великих, широких — 24, малих — 21 (рис. 2, 7, 8). Досить численну групу знарядь (16) складають вкладиші з підтесуванням на черевці, кукрекського типу (рис. 2, 5, 6) і заполіровані від вживання вкладиші, можливо для серпів (3). До них тяжіють й оброблені по краях несистематичною ретушю перетини пластин, часом — із заокругленими кутами. Ножі на пластинах, як правило, середніх розмірів, мають бічну загострюючу ретуш на одній чи двох поздовжніх гранях (рис. 2, 3, 4, 9). Окремі з них мають пильчастий край, скребкоподібний або гострий кінець. Трапляються пластини з виїмками. Досить велику кількість відщепів з несистематичною ретушю (127) використовували як ріжучі знаряддя.

Численними в колекції є скребки на відщепках середніх розмірів. Пластинчастих — лише 15,6% всіх скребків (243). Серед відщепкових скребків виділяються такі типи: округлі (рис. 2, 11); напівкруглі з

ретушшю на одному або двох бічних краях, з кінцевобоквою ретушшю (рис. 2, 13); напівокруглі з ретушшю на три чверті обвода знаряддя (рис. 2, 14); неправильних обрисів. Досить часто скребки мають пологий, майже ріжучий край, що, на думку Л. Л. Залізняка, є характерною ознакою скребків пізнього неоліту Києво-Житомирського Полісся². Окрему досить численну групу (40) становлять малі й мініатюрні скребки діаметром 1—1,8 см (рис. 2, 15, 16). Більшість з них округлі та півокруглі з ретушшю на три чверті обвода знаряддя. Близько третини знарядь цієї групи виготовлені на коротких пластинах. Уламків скребків — 30. Скребла, великі неправильно ограничені скребки, як правило, виготовлені на відщепках. Скобелі також переважно відщепкові.

Різців небагато (8). Переважають кутові. Два — на відщепках: плоский з виїмкою (рис. 2, 12) і масивний з кіркою жовна на спинці. Три на пластинах, один з них на мікролітичній (рис. 2, 17). Два різці серединні відщепкові, один боковий також на відщепі.

Вістря до стріл поділяються на три групи. Перша (3) — виготовлені на пластинах асиметричні вістря з чіткою виділеним черешком (рис. 2, 20). Ретуш, як правило, несистематична. Друга (7) — листовидні пластини з крутою крайовою ретушшю (рис. 2, 18). Третя (3) — двобічно оброблені сплющуючою ретушшю відщепкові знаряддя підтрикутної форми з випуклою основою. Вістря спису видовжене, довжина його 5,6 см, ширина 2,5 см, мигдалеподібної форми, двобічно ретушоване сплющуючою ретушшю (рис. 2, 19).

Різчиків десять, чотири з них нуклеподібні, два пластинчасті, інші — відщепкові. Ретушшю оформлений лише ріжучий робочий край заготовок. Різаки на відщепках мають пряме (2) і дугоподібне (9) лезо. Один — трапецієподібної форми.

Геометричних мікролітів на стоянці небагато. Трапецій на пластинах — 29. Вони, як правило, симетричні, середньовисокі (23), трапляються й видовжені (5), високі (1), (рис. 2, 21—23, 25). Три з середньовисоких — мініатюрні, висотою 0,7—0,9 см (рис. 2, 24). На семи трапеціях, включаючи видовжену і високу, є крайова ретуш і на верхній основі, завдяки чому в ряді випадків вони сегментоподібні (рис. 2, 26). На видовженій пластинці виготовлено сегмент висотою 0,8 см.

Косих вістрів на видовжених пластинах три. Пластинок із скошеним краєм три, на одній ретушшю підправлені протилежні скошеному краю пластини, що створює своєрідний держачок знаряддя (рис. 2, 29). Спинників 4, два з них бондарихінського типу — із затупленою спинкою і краями (рис. 2, 27, 28).

У колекції є кілька сокироподібних знарядь на відщепках, робочі грані яких сформовані широкими сколами (рис. 2, 31). Виявлено також боковий скол з леза сокири—різака.

Серед інших типів знарядь варто згадати тесла. Одне відщепкове з дещо притуплюючою з боків і двобічною по лезу ретушшю, два виготовлені з нуклеусів (рис. 2, 36), одне з нуклеподібного уламка. Статесок чотири. Одна з них мікролітична, виготовлена на короткій, досить високій пластинці. Її робоче лезо сформоване загострюючою ретушшю, черевце по краях підтесане з двох боків (рис. 2, 32). Є також знаряддя типу рабо. Свердло виготовлене на пластинчастому відщепі неправильних обрисів. Робоча частина проколок (6) на відщепках і пластинах має в перетині підтрикутну форму (рис. 2, 30, 35). Одна з розгортки виготовлена на невеликій пластинці, друга на великому відщепі з кіркою жовна. Ретушерів II, у трьох випадках для них використовувались спрацьовані відщепкові скребки, ще у трьох — пластинчасті відщепи. Одне знаряддя зроблено на відщепковому трапецієподібної форми різаку з випуклим лезом. Відбійниками (7) звичайно служили спрацьовані багатоплощинні нуклеуси. Один з них великий, довжиною 5 см, шириною 3,2 см.

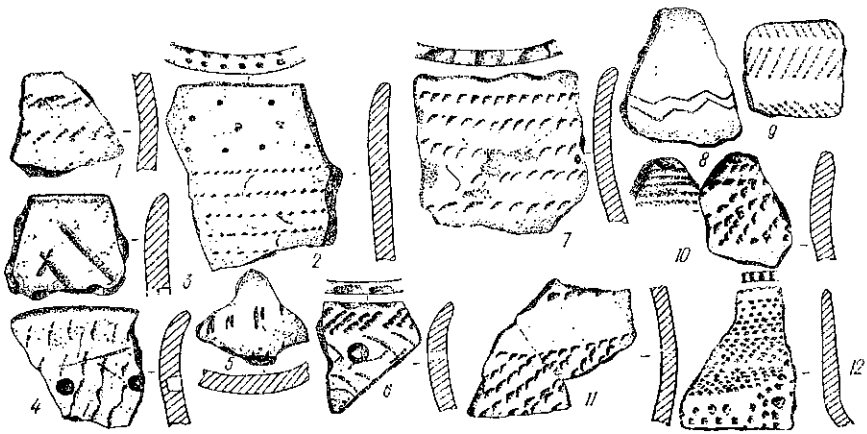

Рис. 3. Кераміка з неолітичної стоянки біля с. Борщів, уроч. Кут (1—12)

Досить численними є комбіновані знаряддя (18). Найчастіше це комбінація скребка і скобеля (6), скребка і вістря (4). Трапляються також: кутовий різець — різачка, різак — долотоподібне знаряддя. Часто поєднується і більше двох типів знарядь — скребок, скобель і різачка (3). На широкому пластинчастому відщепі виготовлено скребок, скобель і кутовий різець, робоча грань якого утворена скоблеподібною виїмкою (рис. 2, 34). Широка пластинка листоподібної форми була заготовкою одночасно для скребка, скобеля і ретушера (рис. 2, 33).

Серед скупчення кременю і кераміки знайдено половину талькового «човника». Він зламаний по глибокому поперечному жолобку. Довжина частини, що залишилась, — 10,5 см, висота 2,9 см. В розрізі він напівовальний, по центру орнаментований трьома глибокими поздовжніми боріздками (рис. 2, 37). Це другий «човник», виявлений на Трубежі. Перший відомий з уроч. Загай біля колишнього с. Козинці³.

Зібрано 243 фрагменти кераміки. Переважною більшістю це стінки посудин, вінець лише 19, фрагменти дна не виявлено. За складом керамічного тіста можна виділити такі чотири групи.

1. Крихка, пориста, тонкостінна (0,6—0,9 см) кераміка червонуватого кольору з домішками нерозмочалених рослинних волокон, піску, інколи — зерен кровавику. Поверхня заглажена, з середини простежуються гребінчасті розкоси. З 41 фрагмента, що становить 16,8% усієї кераміки, 23 орнаментовані гребінцевим, переважно дрібнозубчастим штампом (рис. 3, 1), кілька — прокресленими перехресними лініями.

2. Щільна, порівняно з попередньою більш товстостінна (0,8—1,1 см) кераміка з домішками у великій кількості нерозмочалених рослинних волокон, а також піску, інколи — кровавику, переважно жовтуватого-бурого кольору. Поверхня заглажена, інколи — підлискована. З 70 фрагментів (28,8%) 31 належить одній посудині, орнаментованій горизонтальними рядами недбало виконаних відбитків гребінцевого двозубчастого великого косопоставленого штампу (рис. 3, 4). 13 фрагментів прикрашені прокресленими, часто — широкими, паралельними або перехресними лініями (рис. 3, 3). Зустрічається також орнамент у вигляді рядів підтрикутних наколів різного розміру, відбитків дрібнозубчастого, у тому числі «в ялинку» штампу, псевдогребінки, подекуди — комбінації окремих елементів орнаменту (рис. 3, 5). Під вінцями (а виявлено сім уламків) посудини мають один або два ряди глибоких, дрібних чи великих, здебільшого циліндричних за формою ямок. У ряді випадків вінця зверху, а інколи і по внутрішньому краю прикрашені відбитками розмочаленої палички (рис. 3, 2). Кераміка цієї групи належить великим, широко відкритим слабпрофільованим

горщикам з прямими або дещо відігнутими назовні, потовщеними по краю, округлими чи зрізаними в середину вінцями.

3. Щільна, тонкостінна (0,6—0,9 см) червоно-бурого кольору кераміка, часом з великими домішками піску, інколи — зерен кровавику. Рослинних волокон в тісті менше ніж в кераміці попередньої групи, інколи вони подрібнені. Поверхня заглажена. З 60 фрагментів (24,6%) 34 орнаментовані рядами гребінчастого дрібнозубчастого штампу, переважно «в ялинку» (рис. 3, 9). 17 фрагментів прикрашені горизонтальними і вертикальними рядами трикутних наколів різного розміру (рис. 3, 7). Трапляється псевдогребінка. Привертає увагу уламок стінки посудини, прикрашений двома прокресленими паралельними лініями у вигляді зигзагу (рис. 3, 8). Під вінцями (5) зустрічаються глибокі наколи, по їх зрізу — рідкі видбитки розмочаленої палички (рис. 3, 6). Кераміка належить великим широко відкритим слабо-профільованим горщикам з відігнутими назовні округлими потоншеними вінцями.

4. Щільна, тонкостінна (0,6—0,8 см) кераміка з домішками в тісто піску, дрібного шамоту, інколи — зерен кровавику. Поверхня заглажена, з середини має широкі гребінцеві розчоси. Колір бурий, в нижній частині посудин — червоно-бурий. Орнамент 72 фрагментів (29,6%) складний, двох типів: горизонтальні смуги під кутом розміщених трикутних густих наколів (рис. 3, 11) і зони густих дрібних наколів лопаточкою, горизонтальних рядів відбитків розмочаленої палички (рис. 3, 12). Вінця (8), як правило, прикрашені пальцевими ум'ятинами з двох боків по краю або густими насічками зверху, завдяки чому вони мають гофрований вигляд (рис. 3, 10, 12). Посудини цієї групи представлені більш розвинутими формами — великими горщиками з відігнутими назовні, часом широко, потовщеними чи звуженими вінцями, чітко віділеною шийкою.

Як уявляється, маючи багато спільного між собою, вказані групи кераміки в той же час дають певну хронологічну характеристику стоянці в уроч. Кут. За складом тіста, орнаментациєю, формами посудин аналогії другій і третій групам кераміки слід шукати в кераміці першого, другого типів з Микільської Слобідки, Віти-Литовської, другої групи — з Вишеньок. Перша група типологічно дещо раніша за другу й третю. Четверта — найпізніша для цього пункту і близька до пізньої кераміки дніпро-донецького типу з Пустинки, Вишеньок.

Загальноновизнаним є той факт, що серед знарядь раннього періоду дніпро-донецької культури, в тому числі в районі Київського Подніпров'я, важливу роль відіграють мікролітичні форми⁴. Виходячи з цього, до раннього етапу існування стоянки в уроч. Кут, певною мірою умовно, можна віднести знаряддя, що зберігають мезолітичні риси: пластинки з притупленою спинкою (спинники) і скошеним краєм, трапеції, мікроскребки і мікропластини, вкладиші кукрекського типу. З цією категорією знарядь можна пов'язувати першу групу кераміки. Більшість знарядь за аналогією з іншими пам'ятками Подніпров'я характерна для другого розвинутого періоду цієї культури і пов'язується з другою і третьою групами виявленої на стоянці кераміки. На заключному етапі перебування неолітичного населення в уроч. Кут (четверта група кераміки) більш типовими знаряддями були трапеції низької форми, великі правильні пластини, масивні округлі скребки на відщепі, підтрикутні вістря стріл з двобічним ретушуванням.

Ще один пункт з матеріалами неолітичного часу, Борщів, уроч. Кленове, виявлено за 300 м на схід від уроч. Кут, через невеликий гай, на протилежному розорюваному краю цієї ж піщаної гряди (рис. 1, пункт 2). Тут зібрано 20 кременів, 5 з них з повторною оббивкою. Відщепів 9, один нуклеоподібний уламок, деякі з 6 пластин мають несиستمатичну ретуш. Цікава трапецієподібна в перетині пластина з підтесуванням по черевцю (рис. 4, 1). Скребки кінцевобоківі, на високому відщепі з кіркою жовна і на пластинчастому відщепі (рис. 4, 2).

Пилка виготовлена також на пластинчастому відщепі, її робочий край утворений двобічною сплющуючою ретушню (рис. 4, 3).

Фрагментів кераміки 36. Вони досить чітко поділяються на дві групи. Перша, 32 фрагменти, відповідає третій групі кераміки з уроч. Кут, але крім характерних для неї домішок в тісті трапляється товчений граніт. Переважає орнамент у вигляді рядів дрібнозубчастої гребінки, інколи — комбінацій елементів орнаменту, наприклад, під вінцями — перехресних відбитків гребінцевого штампу, а нижче — рядів навскіс поставленої дрібнозубчастої гребінки (рис. 5, 1) або відбитків гребінцевого штампу і прокреслених ліній. Зустрічаються відбитки великозубчастого штампу «в ялинку» (рис. 5, 2). Друга група, 4 фрагменти, близька до четвертої групи кераміки з уроч. Кут. В її тісті майже повністю відсутня рослинна домішка, проте є шамот і подрібнена черепашка. В орнаментатії повторюються мотиви описаної вище кераміки першої групи: горизонтальні ряди чи «в ялинку» відбитків дрібнозубчастого штампу. З середини стінки посудин мають розчоси.

Майже за 40 м на схід від цього пункту, ближче до автотраси Київ—Харків, через неглибоку долинку, на краю піщаного підвищення, на невеликій (5 на 5 м) площі зібрано крем'яні знаряддя праці та неолітичну кераміку. Крем'яні вироби представлені вістрям стріли на пластинці (рис. 4, 4), уламком великого вістря, грані якого сформовані двобічною ретушню, ретушером на спрацьованій пластинці довжиною 3,3 см з виїмкою і підтесуванням на черевці (рис. 4, 5), сколом з лева клиноподібної сокири, що повторно використовувався як скобель, кінцевим скребком на нуклеподібному уламку. Фрагментів кераміки 21. Вона аналогічна посудинам першої групи з уроч. Кленове з тією лише різницею, що відбитки дрібнозубчастого штампу наносились не тільки горизонтальними рядами, а й вертикально, під кутом (рис. 5, 3). Один фрагмент стінки шільний, майже без домішок рослинності в тісті, з середини і ззовні з слідами гребінчастих розчосів, орнаментований горизонтальними рядами двозубчастої гребінки.

Тривалий час збирався кремій за 3 км вище по Трубежу від уроч. Кленове на краю піщаного підвищення серед торфовища лівого берега ріки в уроч. Рябці поблизу с. Коржі (рис. 1, пункт 3). Спочатку на окремих видувках, потім на останцях піщаного кар'єра і нині на розорюваній низькій частині колишнього підвищення зібрано 2 668 кременів. Майже всі вони, 2 547 екз., походять з невеликої, розташованої у південній частині підвищення, ділянки площею близько 150 м². Цей пункт вже відомий в літературі як мезолітичний⁵, і аналіз зібраних на ньому матеріалів не входить в завдання даного повідомлення. Варто лише уточнити, що процент пластин тут досить високий — 22,4, мікролітичних пластин 18,3. Поряд з наконечниками стріл на пластинах, виконаних у постсвідерській та постаренсбургській техніці, вістрям типу Ставиного—Кудлаївка, середньовисокими, включаючи асиметричні на відщепах, трапеціями, виявлені косі вістря, пластини зі скошеним краєм. Привертає увагу наявність пластин з підтесуванням по черевцю та різців з плоским сколом, що може свідчити про певний вплив кукрекських традицій обробки кременю. Останні, а також вістря стріл з двобічною оббивкою, трапеції з підтесуванням, скребки з пологим ріжучим краєм, очевидно, синхронні виявленим тут окремим фрагментам неолітичної кераміки з домішкою рослинності в тісті і орнаментом у вигляді відбитків дрібнозубчастого штампу.

На відстані 1 км від уроч. Рябці, вище по Трубежу, на південно-східній околиці с. Коржі, в уроч. Панський кут (рис. 1, пункт 4), на чотирьох ділянках піщаного мису серед торфовища також збирався типовий для мезолітичного часу кремій. А. П. Савчук відносить цей пункт до ранніх на Потрубіжжі, на яких переважають мікропластини кудлаївського типу⁶. В той же час на ближній до нинішнього русла

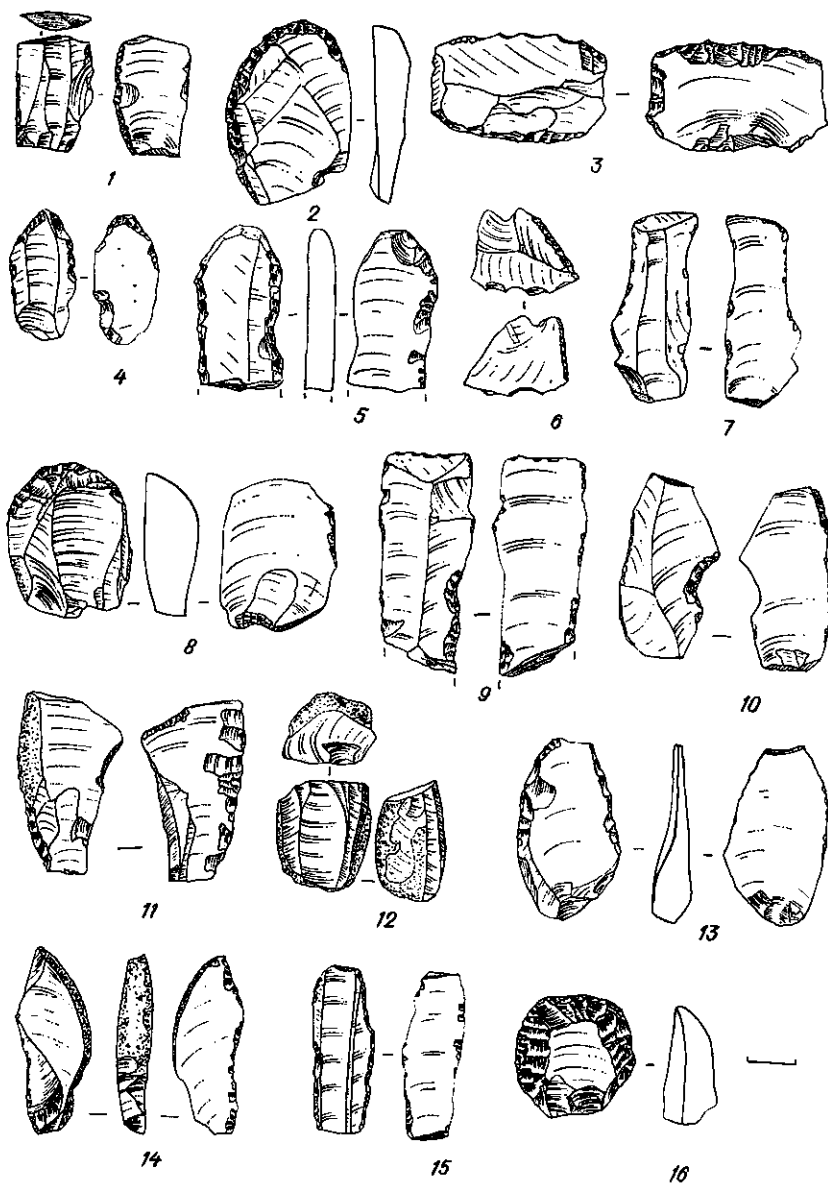

Рис. 4. Крем'яні вироби з неолітичних місцезнаходжень в поріччі р. Трубіж: 1-5 — с. Борщів, уроч. Кленове; 6-7 — с. Коржі, уроч. Бирки; 8-9 — хут. Хлопків, уроч. Кибальчишина Левада; 10 — с. Гостролуччя, уроч. Остролівка; 11 — с. Гостролуччя, урочище біля Ляшенкового гаю; 12-14 — Баришівка, уроч. Острів; 15 — с. Волошинівка, уроч. Кут; 16 — с. Волошинівка, уроч. Черняків Острів

ріки дюні виявлено п'ять фрагментів стінок неолітичної посудини товщиною 0,8—1,0 см, що мають в тісті у значній кількості домішки нерозмочалених рослинних волокон, дрібної черепашки, подекуди цілих екземплярів, а також піску і зерен кровавику. Поверхня шерехата, світло-коричневого кольору, без орнаменту, випал слабкий. Ще на одній ділянці знайдено невеликий фрагмент стінки неолітичної посудини з орнаментом у вигляді глибоких дрібних ямок. Хоча в колекції з цього урочища є чимало крем'яних знарядь, зокрема виразні пластини з притупленим краєм, вістра стріл на пластинках, невеликі округлі високі скребки, певних підстав пов'язувати їх з описаною керамікою немає.

Південно-західна околиця с. Коржі, уроч. Бирки, до недавнього часу являла собою гряду високих дюн. 1971 р. при будівництві другої

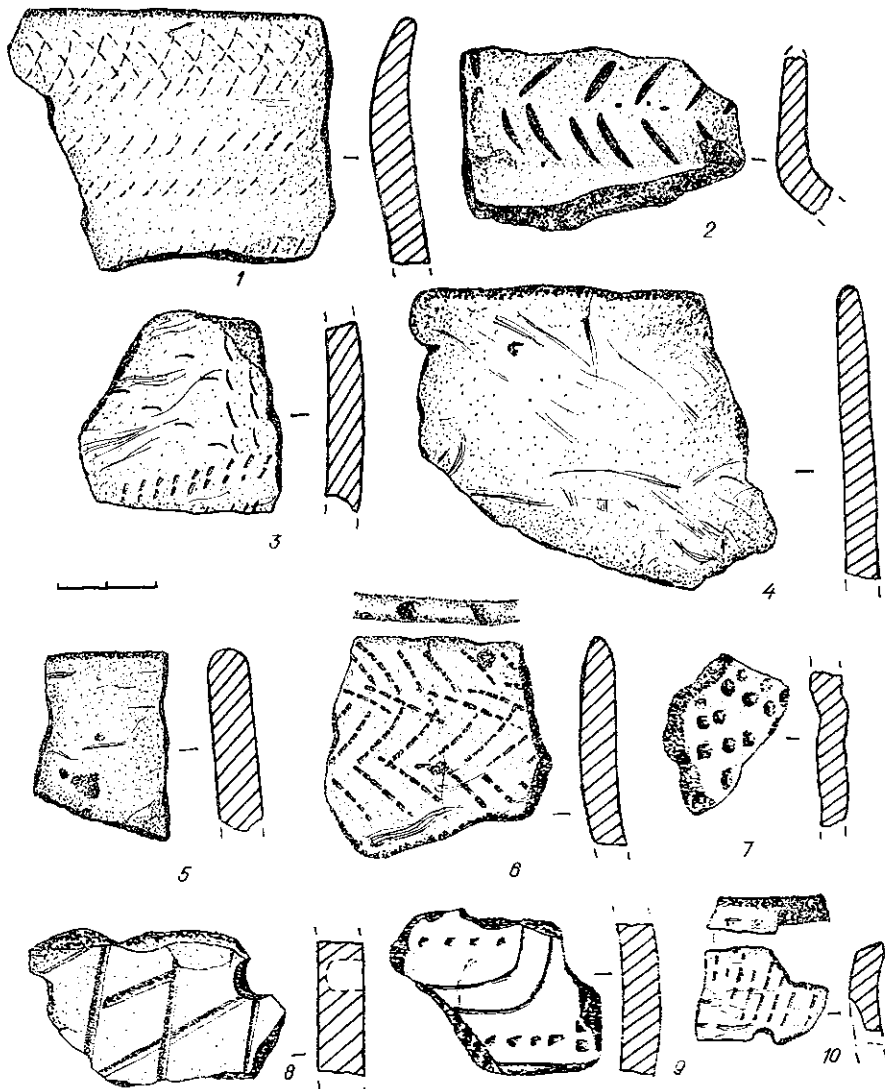

Рис. 5. Кераміка з неолітичних місцезнаходжень в поріччі р. Трубіж:

1—3 — с. Борщів, уроч. Кленове, 4—5 — с. Коржі, уроч. Бирки, 6 — д.т. Хлопків, уроч. Кибальчишина Левада, 7 — с. Гостролуччя, уроч. Остролівка, 8 — с. Волошнівка, уроч. Кут, 9 — с. Вовчків, уроч. Великий Баличин, 10 — с. Вовчків, уроч. Великий Баличин

колії залізниці на ділянці Баришівка — Березань це місце було знищене піщаним кар'єром (рис. 1, пункт 5). Культурний шар з фрагментами неолітичної кераміки і кременем лишився на вузькій смужці низького краю підвищення, що перекривається шаром торфу. На краю однієї з колишніх високих дюн, ближчої до Трубежа, зібрано 97 фрагментів кераміки, з яких — 7 вінець. Їх можна розділити на дві групи. Перша — 45 фрагментів, крихка, тонкостінна (0,5—0,9 см) кераміка переважно коричневого, бурого кольорів. Поверхня заглажена, інколи підлощена. В тісті має у великій кількості нерозмочалені волокна рослинності, черепашку, часом великі її уламки, пісок, зерна кровавику. В той час, коли зовнішня поверхня неорнаментована, внутрішня часто покрита глибокими розчосами гребінкою. Друга група, 51 фрагмент, відрізняється від першої щільністю черепка за рахунок зменшення кількості рослинності і черепашки і збільшення піску в тісті, хоча окремі фрагменти і мають значні їх домішки. Глибокі гребінцеві розчоси наносились не лише на внутрішню поверхню, а й інколи на шерекату зовнішню. Крім того, два фрагменти орнаментовані рядами від-

битків дрібнозубчастої гребінки. Один фрагмент стінки посудини дещо щільніший і кращого випалу, ніж попередні, прикрашений паралельними рядами навскіс поставлених глибоких наколів. Уламки посудин першої і другої груп належали широкогорлим горщикам з прямими вінцями. Але якщо для першої край їх потоншений (рис. 5, 4), то для другої — просто закруглений (рис. 5, 5).

Очевидно, обидві групи кераміки з цієї ділянки стоянки в уроч. Бирки слід віднести до ранніх на Трубежі. Кераміка другої групи близька до струмельської на заключному етапі її розвитку.

Разом з керамікою тут виявлені кінцевий косоплощинний нуклеус, трапецієподібні пластини, інколи асиметричні (рис. 4, 6), пластинки з притупленим краєм, пластини з ретушшю та їх уламки (рис. 4, 7), скребки кінцеві та на аморфних відщеплах.

Три фрагменти кераміки з домішкою рослинності і черепашки в тісті, близької до першої групи, виявлені на краю іншої високої дюни в уроч. Бирки, у видуві на місці землянки воєнного часу. А. П. Савчуком опубліковані крем'яні знаряддя, зокрема трапеції, одна з них злегка підстругана, мініатюрна двобічно-оброблена сокирка з жолобчастим лезом⁷.

Вверх по Трубежу, за 5 км від с. Коржі до хут. Хлопків, тягнеться величезний дюнний масив, ширина якого досягає в окремих місцях 1,5 км. У 1905 і 1929 рр. він засаджений сосною, і тому спостереження велись лише у заплаві його частині. Свідченням того, що у неолітичний час людина перебувала і на цій ділянці берега ріки, є знайдені біля залізничної платформи «Коржі», на місці нинішнього садового кооперативу «Трубіж», окремі фрагменти кераміки з домішкою рослинності і черепашки в тісті і розчосами по внутрішній поверхні.

Єдиний пункт в межах Трубежа, де матеріали неолітичного часу виявлені на краю чорноземного плато, це уроч. Кибальчишина левада біля хут. Хлопков (рис. 1, пункт 6). Тут досліджено цікаве поселення черняхівської культури⁸. Кремій і кераміка концентрувались на невеликій площі по краю плато. Виявлено багатоплощинний аморфний нуклеус, кінцевий (рис. 4, 8), кінцевобічні скребки на відщеплах (інколи енеолітичного виду), пластини (рис. 4, 9) та їх уламки, долотоподібне знаряддя на відщепі, комбіноване знаряддя скребок—скобель, відбійник. Тут же знайдено три фрагменти, очевидно однієї посудини, два з них — уламки закруглених, дещо потоншених по краю вінець (рис. 5, 6). В тісті є домішки рослинності, пісок, зерна кровавику. Поверхня заглажена, світло-коричневого кольору, уламки орнаментовані густими відбитками дрібнозубчастого штамплу «в ялинку». По зрізу вінець розмочаленою паличкою нанесені рідкі відбитки так званої котячої лапки. На відстані 3,5 см від краю вінець зроблено глибокі ямки. Уламки цієї посудини, як і крем'яні знаряддя, близькі до матеріалів третьої групи з с. Борщева (уроч. Кут).

У уроч. Бирки біля с. Селище (рис. 1, пункт 7) на краю великого дюнного масиву, засадженого у 60-і роки сосною, на трьох ділянках зібрано колекцію з 577 кременів, з яких 179 знарядь (31%). Скребоків, у тому числі невеликих високої форми, більше, ніж пластин з ретушшю. Трапляються також пластини з притупленим краєм, трапеції, переважно асиметричні, іноді — на відщеплах, вістря постевідерського типу, проколки, ретушер. В цілому цей комплекс — типово мезолітичний. Як і на стоянці поблизу с. Коржі, уроч. Панський кут, тут не виявлено крем'яних виробів, які можна було б напевно пов'язувати із знайденим поодиноким фрагментом неолітичної кераміки.

На захід від с. Гостролуччя в уроч. Остролівка (рис. 1, пункт 8) на підвищенні серед торфовища вздовж дренажної канами зібрано 9 фрагментів стінок кількох неолітичних посудин. Сім з них (товщиною 0,7—0,9 см) крихкі, обкатані, червоно-бурого кольору, мають в тісті нерозмочалені рослинні волокна, пісок, інколи — дрібно товчений граніт, зерна кровавику, неорнаментовані. Один обкатаний

фрагмент (товщиною 0,6 см) більш щільний, домішок рослинності в тісті менше, прикрашений рядами зубчастого штампу. Привертає увагу фрагмент з характерним ямковим орнаментом (рис. 5, 7). Ямки нанесені недбало. Внутрішня поверхня горбкувата від негативів ямок. У тісті рослинність не простежується. В цілому кераміка з цього пункту близька до кераміки першої групи з уроч. Кут біля с. Борщів. Зібраний тут кремій переважно енеолітичний. З цією керамікою можна розглядати лише пластину з ретушшю і виїмкою (рис. 4, 10).

На правому березі р. Трубіж навпроти с. Гостролуччя біля Ляшенкового гаю (рис. 1, пункт 9), на невеликому підвищенні вздовж дренажної канавки серед торфовища зібрано 13 фрагментів неолітичної кераміки, 10 з них крихкі, тонкостінні (0,5—0,8 см), жовто-бурого кольору, з домішкою нерозмочалених рослинних волокон, піску, черепашки, зерен кровавику в тісті. Черепок трьох фрагментів більш щільний, на відміну від названої кераміки, без черепашки, але з більшою кількістю піску в тісті. Один з них орнаментований рядами відбитків розмочаленої палички. На цьому пункті знайдено пластину з ретушшю, що могла використовуватись як пилка (рис. 4, 11), уламок кінцевого скребка з пологим ріжучим краєм. Розглянуті матеріали, як і з уроч. Остролівка, близькі до першої групи кераміки з уроч. Кут поблизу с. Борщів.

Біля шляху № 8 на р. Трубіж, на повороті ріки, на розорюваному піщаному підвищенні за 2 км на північ від Барішівки, в уроч. Острів (рис. 1, пункт 10) зібрано невелику колекцію (37 екз.) кременю, який можна вважати неолітичним. Нуклеус (рис. 4, 12) невеликий, призматичний, однобічний, косоплощинний. Нуклеоподібних уламків 2, відщепів 8, уламків кременю 2. Серед знарядь переважають пластини та їх уламки (13), 7 з них з ретушшю (рис. 4, 13). Скребки (2) невиразні, неправильних обрисів. Відщепів з слідами утилізації 3. Вістря стріли на пластині виконано у постсвідерській техніці (рис. 4, 14). Ще одне вістря зроблене на пластинчастому відщепі, для відбійника використано спрацьований скребок.

Виявлено три фрагменти стінок і вінець неолітичних посудин. Стінки без орнаменту, черепок їх щільний з домішками нерозмочалених рослинних волокон, піску, зерен кровавику, один з них має розчоси на внутрішній поверхні, а зовнішня підлскована. Фрагмент відігнутого назовні потоншеного по краю вінця має складний орнамент: по краю — пальцеві вдавлення, під вінцями — вертикально поставлені відбитки зубчастого штампу; в 2,2 см від краю — широкі і глибокі ямки. Ця кераміка близька до кераміки третьої групи з уроч. Кут поблизу с. Борщів.

На південній околиці с. Волошинівка на лівому березі р. Ільти (притоці Трубежа) в уроч. Кут (рис. 1, пункт 11), на краю піщаного підвищення виявлено два фрагменти стінок неолітичних посудин. Один з них товстостінний (1 см), черепок щільний, в тісті має великі домішки рослинності, а також пісок, зерна кровавика, поверхня заглажена, світло-коричневого кольору, орнамент — у вигляді сітки з широких прокреслених ліній (рис. 5, 8). Другий — тонкостінний (0,6 см), обкатаний, жовто-коричневого кольору, з домішками рослинності та піску, орнаментований відбитками гребінчастого штампу. Тут же знайдено ножеподібну пластину (рис. 4, 15), скребок-скобель на відщепі.

У 700 м від цього пункту при впадінні р. Ільти в Трубіж в уроч. Черняків Острів (рис. 1, пункт 12) на підвищенні зібрано 15 кременів, 4 з яких — з повторною оббивкою, зокрема скребки на відщепях, — округлий з ретушшю на три чверті обвода і пологим ріжучим краєм (рис. 4, 16), кінцевий неправильних обрисів, бічний підокруглий, невелике долотоподібне знаряддя. Слід відзначити, що 1974 р. А. П. Савчуком зібрано на цьому пункті близько 100 кременів, як він вважає, мікролітичного типу, серед них 7 трапецій, 30 скребоків⁹. Проте, оче-

видно, саме до такого типу кременю, а не до пізнього, тяжіє фрагмент стінки посудини товщиною 0,9 см, щільний, з нерозмочаленою рослинністю і піском в тісті, із заглаженою поверхнею бурого кольору і складним геометричним орнаментом у вигляді паралельних тонких прокреслених хвилястих ліній і рядів підтрикутних наколів біля них (рис. 5, 9). Аналогії такого типу посудин відомі на пам'ятках буго-дністровської культури, зокрема на поселенні Базьків Острів біля с. Скибинці.

І далі вздовж правого берега ріки інколи трапляються окремі фрагменти неолітичної кераміки. Зокрема, неподалік автотраси біля с. Борщів разом з невизначеними відщепами кременю виявлено фрагмент стінки посудини з орнаментом у вигляді паралельних рядів наколів.

В уроч. Товарячий Гай поблизу с. Пристроми на краю невеликої, ледве помітної серед торф'яного поля, дюни А. П. Савчуком зафіксований ще один пункт (рис. 1, пункт 13) з фрагментами неолітичної кераміки і крем'яними знаряддями, серед них — двобічнооброблений наконечник дротика наближено листоподібної форми¹⁰.

1962 р. в уроч. Великий Баличин на одній з невеликих дюн серед торфовища біля с. Вовчків (рис. 1, пункт 14) виявлено 5 фрагментів стінок і одні вінця тонкостінної (0,7 см) посудини з заглаженою поверхнею сіро-коричневого кольору з домішкою нерозмочалених рослинних волокон, піску в тісті. П'ять з них орнаментовані відбитками дрібнозубчастого штамп, часом «в ялинку», Відігнуті назовні вінця (рис. 5, 10) прикрашені відбитками такого ж навскіпоставленого штамп, його край — відбитками розмочаленої палички. Характерно, що у великій колекції кременю мезолітичного виду¹¹, зібраній А. П. Савчуком в цьому урочищі, виявлено і «підстругану» трапецію¹².

Розглянуті вище матеріали з 14 місцезнаходжень в середній течії р. Трубіж свідчать про інтенсивне заселення цієї території в неолітичний час. Як в цілому в Київському Подніпров'ї, тут неолітична культура дніпро-донецького типу формувалась на місцевій мезолітичній основі, зокрема на основі пам'яток таценки-кудлаївської культури. На 7 пунктах (с. Коржі, уроч. Рябці, Панський кут, Бирки; с. Селище, уроч. Бирки; с. Волошинівка, уроч. Черняків Острів; с. Пристроми, уроч. Товарячий гай; с. Вовчків, уроч. Великий Баличин) виявлені мезолітичні і неолітичні шари. Слід вказати, що на відомих нині як мезолітичні місцезнаходженнях з переважанням геометричних мікролітів (с. Коржі, уроч. Рябці, Бирки; села Волошинівка, Пристроми, Вовчків) зафіксовано виразні неолітичні форми знарядь та кераміку, інколи у великій кількості. В той же час досить відчутним було проникнення на досліджувану територію південних культур — кукрекської (с. Борщів, уроч. Кут, Кленове; с. Коржі, уроч. Рябці) та буго-дністровської (с. Волошинівка, уроч. Черняків Острів). Мав місце також вплив пам'яток типу Струмеля і, можливо, лисогубівської культури (с. Коржі, уроч. Бирки).

Значна кількість виявлених місцезнаходжень існувала на розвинутому етапі неоліту, а на двох пунктах — с. Борщів, урочища Кут і Кленове — вони відомі і на заключному пізньому етапі розвитку неоліту.

Крем'яний інвентар розглянутих пам'яток типологічно єдиний і характеризується мікролітизмом, нерозвинутою макролітичною технікою. Дефіцит сировини визначає значну утилізацію кременю. Кераміка, за виключенням виділеної в найпізнішу типологічно групу, в тісті мала домішку нерозмочалених волокон рослинності, піску, інколи черепашки, зерен кровавику. Найпоширенішим видом орнаменту були горизонтальні ряди чи «в ялинку» відбитків дрібнозубчастої гребінки, трикутних наколів, прокреслених ліній.

В цілому комплекс крем'яних виробів і кераміки неолітичних місцезнаходжень середньої течії р. Трубіж слід відносити до пам'яток

дніпро-донецького типу, а саме до виділеної останнім часом киево-черкаської культури дніпро-донецької етнокультурної області.

Описана група пам'яток цікава тим, що її матеріали дають змогу на основі типологічного зіставлення між собою і з опорними поселеннями Київського Подніпров'я виділяти етапи існування неоліту даної території. Досить чітко простежується перехідний від пізнього мезоліту до раннього неоліту інвентар, комплекси раннього, розвинутого та пізнього неоліту. Слід підкреслити, що розглянуті матеріали мають деяку специфіку порівняно з раніше відомими комплексами Київщини. Насамперед це стосується більшої різноманітності форм крем'яних виробів, невеликого проценту накольчастої орнаментациі посуду, появи перехресних відбитків зубчастого штампу під вінцями горщиків. Така своєрідність викликана, очевидно, існуванням культурних контактів з неолітичними племенами Подесення та Сіверського Дінця.

Ю. В. КОСТЕНКО, Е. Н. ТИТОВА

Неолитические памятники на р. Трубеж

Резюме

Авторы статьи вводят в научный оборот новые неолитические памятники Киевского Поднепровья, дают их культурную интерпретацию. На основании типологического анализа они приходят к выводу, что комплекс кремневых изделий и керамики неолитических местонахождений среднего течения р. Трубеж следует относить к бытующим на памятниках днепро-донецкого типа выделенной в последнее время киево-черкаской культуры. Формирование ее в этом районе проходило на основе памятников таценки-кудлаевской культуры. В то же время ошутимым было влияние кукрекской и буго-днестровской культур, а также памятников типа Струмеля.

¹ Залізняка Л. Л. Мезолит Юго-Восточного Полесья. — Киев, 1984. — С. 19.

² Залізняка Л. Л. Неолітичні пам'ятки р. Здвиж // Археологія. — 1979. — № 31. — С. 59.

³ Сікорський М. І., Савчук А. П. Знахідки в с. Козинці Переяслав-Хмельницького р-ну // Там же. — 1971. № 4. — С. 66.

⁴ Археологія Української РСР. — Т. 1. — К., 1985. — Т. 1. — С. 161—162; Залізняка Л. Л. Неолітичні пам'ятки р. Здвиж. — С. 61.

⁵ Савчук А. П. Нові мезолітичні стоянки в Київському Подніпров'ї // Археологія. — 1974. — № 13. — С. 49—50; Савчук А. П., Костенко Ю. В. Дослідження археологічних пам'яток у Баршівському р-ні Київської обл. // Там же. — 1977. — № 22. — С. 106—107; Телегин Д. Я. Памятники эпохи мезолита на территории Украинской ССР. — Киев, 1985. — С. 161.

⁶ Савчук А. П. Новые мезолитические памятники в Среднем Поднепровье // СА. — 1975. — № 4. — С. 93—94, 97.

⁷ Савчук А. П. Нові мезолітичні стоянки... — С. 50—51.

⁸ Костенко Ю. В. Пам'ятки I тис. н. е. в поріччі р. Трубіж // Археологія. — 1978. — № 28. — С. 99—112.

⁹ Савчук А. П., Слюсар В. И. Мезолитические стоянки на р. Трубеж // АО 1975. — М., 1975. — С. 350.

¹⁰ Савчук А. П. Нові мезолітичні стоянки... — С. 49.

¹¹ Телегин Д. Я. Памятники эпохи мезолита... — С. 154.

¹² Савчук А. П. Нові мезолітичні стоянки... — С. 49.

М. П. ОЛЕНКІВСЬКИЙ

Сергіївка II — неолітична пам'ятка у Північному Присивашші

Вивчення Присивашшя розпочалось у 50-х роках, розвідками під керівництвом Ю. Г. Колосова¹, в результаті яких було відкрито перші пам'ятки кам'яного віку, представлені неолітичними пунктами. О. А. Щепинський² та М. П. Тельнов продовжили дослідження пам'яток кам'яного віку в цьому районі. Особливу увагу привертають мустьєрські